

Вікторія Полюга

ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ КОНТЕКСТ МЕМУАРНОЇ ТА ЕПІСТОЛЯРНОЇ СПАДЩИНИ ВАСИЛЯ СТУСА

У статті розглядаються і аналізуються філософсько-літературні концепції у мемуарній та епістолярній спадщині українського поета-мислителя ХХ століття Василя Стуса. Особлива увага звертається до проблем людського буття, внутрішнього світу людини, свободи, що є актуальними для філософії екзистенціалізму.

Ключові слова: екзистенціалізм, буття, людина, свобода, нація, страждання, біль, абсурд, існування.

В статье рассматриваются и анализируются философско-литературные концепции в мемуарном и эпистолярном наследии украинского поэта-мыслителя Василия Стуса. Особое внимание обращается к проблемам человеческого бытия, внутреннего мира человека, свободы, что есть актуальными для философии экзистенциализма.

Ключевые слова: экзистенциализм, бытие, человек, свобода, нация, страдание, боль, абсурд, существование.

Philosophical and literary conception in memoirs and epistolary inheritance of Ukrainian poet-thinker of the 20-th century Vasyl Stus is examined and analysed in the article. Special attention is paid to the problem of human being, to inner world of a man and freedom, which is actual in the philosophical existentialism.

Key words: existentialism, being, man, freedom, nation, suffering, pain, absurd, existence

Філософія як теоретичний світогляд поряд із наукою, мистецтвом є основою та видатним надбанням людської цивілізації та культури, адже вона становить автентичне джерело самоусвідомлюючих особливих проявів людського духу та життєдіяльності людини і суспільства. Орієнтуючись на зразок постаті Василя Стуса (06. 01. 1938 – 04. 09. 1985), ми звертаємось до

нівелювання особистості зовнішніми чинниками, а вірніше до протистояння з такими факторами, у майже приреченому занятті – намаганні філософувати. Проте, якими б не були особистісні переживання В. Стуса, вони складали тільки першо-поштовх у вигляді слова, мови, що проявлялось безпосередньо в мемуарній та епістолярній спадщині, в контексті якої осмислювалося людське буття. У прояві слова він входить у трагедію українського народу ХХ століття, що надихав його відчуті себе такою постаттю від якої залежить його доля.

Метою статті є виокремлення в мемуарній та епістолярній спадщині українського поета-мислителя ХХ століття Василя Стуса таких аспектів філософування, що зіставляють його творчість з філософією екзистенціалізму, та з'ясування таких форм екзистенціального мислення філософа, що розкривають розмірковування про зміст людського існування. Це, зокрема, проблема страждання, абсурдного існування і протистояння за власний індивідуалізм, та національно-екзистенційні прояви в проблемі болю.

Мемуарну та епістолярну спадщину Василя Стуса відкривали українській громадськості такі науковці, як Дмитро Стус, котрий аналізує проблему єдності життя і слова у книзі “Життя як творчість”, де в окремому розділі поруч з мемуарними записами подає свої роздуми і спогади про батька [9], національні концепції пов'язані з проблемою болю розкриває Євген Сверстюк [6], Михайлина Коцюбинська осмислює епістолярну творчість Василя Стуса з погляду “екзистенційного тривання на своїй межі” [4].

Викладення проблематики. Філософія є активізацією творчих можливостей людини в її прагненні зрозуміти життя, культуру і духовність людини. ХХ століття було позначене антропологічним поворотом у сфері філософської рефлексії. Саме тут і з'явилося екзистенційне бачення світу людини, яке зосереджувалося на абсолютній унікальності людського буття, навколо проблеми людини та її місця в світі, проблеми духовної витримки людини. У творчості Василя Стуса екзистенціалізм проявляється у прагненні збагнути справжні причини трагічної невлаштованості людського життя. Особистість, за таких умов, має протидіяти суспільству, державі, середовищу, адже всі вони нав'язують їй свою волю, мораль, свої інтереси й ідеали, підкреслюючи, що людина відповідає за свої дії лише тоді, коли діє вільно, має свободу волі, вибору і засоби їхньої реалізації. А од-

нією з форм прояву людської свободи є творчість. В українській філософсько-літературній традиції, світоглядна структура такого типу проявляється у творчості поета-мислителя Василя Стуса.

Нариси біографії В. Стуса вміщено у філософсько-літературних виданнях [2, 10], що свідчить у входження його поста-ті та творчо-філософської спадщини у науковий контекст сучасної України. Спадщина мислителя є важливим фактичним матеріалом і спричиняє до осмислення чинників філософської рефлексії, світоглядно-ментального рівня особистості В. Стуса, часово-просторових характеристик феноменів його спадщини, її значущість та функціонування в певному часі, та в культурному просторі.

Творчість В. Стуса розкриває зміст його життя, його філософію, і саме тому вагомим чинником для аналізу філософсько-літературної спадщини, та екзистенціальних поглядів зокрема, є осмислення поетичного, мемуарного, перекладацького та епістолярного доробку. Проте зосередившись на меті нашого дослідження детальніше зупинимось саме на мемуарній та епістолярній спадщині В. Стуса, які своєю чергою становлять одну з вагомих складових дослідження філософсько-екзистенціальних ідей у творчості В. Стуса. Отже, розглянемо мемуарну спадщину мислителя, що у 1982 році була видрукована в “Хроніках текущих событий” № 65 у розділі “Новости самиздата” в перекладі на російську мову під назвою **“З таборового зошита”**. У сьогоденні цей “Табірний зошит” представлений Дм. Стусом у його книзі під назвою “Життя як творчість” у розділі “Хроніки протистояння”. Записи велися, починаючи з 5-го березня 1977 року. Синхронно із записами Дм. Стус проводить паралель зі своїми спогадами про батька. Загалом, “Таборовий зошит” складається лише з 12 записів, в яких наведено біографічні елементи, умови перебування в ув’язненні та засланні, наводяться обставини, в яких писалися вірші і переклади, провокації КДБ, причини протестів і голодівок В. Стуса, та особисті переживання й почування мислителя щодо себе самого та українського нації. Ось як осмислює зміст “Таборового зошита” Євген Сверстюк: “весь контекст “Таборових записів” – це болісні роздуми над причинами нашої національної трагедії, над нашою історією і культурою – в минулому й сучасному” [6, 196]. Поскільки, ім’я Василя Стуса стало символом духовної незламності й свободи у

національному пробудженні й самоусвідомленні, а постать мислителя асоціюється з поняттям духовної свободи за будь-яких умов дійсності історії, то в такому контексті яскраво простежується проблема бінарності свободи і болю, що в екзистенціальній філософії є визначальними категоріями щодо усвідомленості кінцевості всього і трактуються в контексті песимістичних, трагічних інтонацій. “Як боляче, що в наших умовах неможлива звичайна людська солідарність. Але як то калічить душу – коли ти бачиш і мовчиш” [8, Т. 4., с. 500]. Біль окреслює вимушений стан буття мислителя, проте в ньому В. Стус вбачає певний напрямок у прилученні людини до справжнього буття, адже в екзистенціалізмі саме в стражданнях людина досягає дійсність і справжність людського буття.

Також щоденникові записи постають перед нами як своєрідне джерело часово-просторових характеристик, де частково показано, як відбувалася світоглядна еволюція філософа від критичних соціалістичних позицій 80-х років ХХ століття і до цілковитого їх заперечення. У записах 8-у та 9-10-у окреслюються деякі витлумачення досить таки критичного характеру щодо українських митців Л. Костенко, І. Дзюби, В. Дрозда, І. Драча, В. Шевчука, проте, це був такий час і кожен робив свій вибір “1980-х вони чуються не в своїй атмосфері. Вони викинені зі свого часу на призволяще”. Проте це є свідченням того, що все ж таки В. Стус визнавав їх своїми колегами, талановитими людьми, проте вони знаходилися не в тому часовому модусі “на маргінесі сьогодення-безчасся” [9, 339]. Однак, це джерело для дослідження протестуючого інтелекту українського митця взагалі, його бунту проти сучасності радянської імперії як абсурдного світу: “бо хто ж тут, на Великій Україні стане горлом обурення і протесту?” [8, Т. 4., с. 493].

Буття людини в мемуарному та епістолярному доробку В. Стуса – це та реальність, що спонукає жити в протистоянні за власний індивідуалізм, в боротьбі за індивідуальність, свободу. Це така особливість людини, яка полягає у вмінні жити в умовах забороненого, чужого їй світу за принципом абсурду “закон повного беззаконня – ось єдиний регулятор наших так званих взаємин” [8, Т. 4. с. 494]. Усвідомлення абсурдності існування перетворює свідомість на стражденну свідомість, і спричиняє до сподівань, надій та бунтування. Ця проблематика є провідною у філософуваннях Альбера Камю (1913 – 1960). Філософ ототож-

нює саму сутність людини з “абсурдом нещасної свідомості” і той, хто зрозумів, що “цей світ не має значення, одержує свободу” [1, 154]. А свободу можна одержати лише тоді, коли повстанеш проти вселенського абсурду, бунтуючи проти нього. Бунт і свобода, на думку Камю, поняття нероздільні [7, 154]. Так, у записі 6-му присутні розмірковування В. Стуса, де простежуються страждання, боротьба за свободу, своєрідне розуміння фатуму долі “долі не обирають. Отож, її приймають – яка вона вже є. А коли не приймають, тоді вона силоміць обирає нас” [8, Т. 4., с. 493].

Сприйняття В. Стусом абсурдного світу, як такого, де людська духовність виявляється підвладною, керованою з боку соціуму призводить до боротьби і бунтування. У записі 4-му В. Стус зазначає “я зрозумів, що маніпулювати громадською думкою – дуже легко. Особливо коли громади – нема, отже, у неї нема і своєї думки” [8, Т.4., с. 490]. Відповідно, спорідненість філософських вчень А. Камю та В. Стуса проявляється в усвідомленні абсурдності існування, та в бунтуванні проти цього, оскільки тільки так людина усвідомлює свою свободу, свою сутність.

Отже, специфіка екзистенціального осмислення мемуарної спадщини полягає в тому, що основна увага приділяється такій особливості людського існування, що не протиречить її сутності. Проте досить цікавим моментом в “Таборовому зошиті” В. Стуса є те, що Україна завжди стоїть в центрі його страждань, переживань та сподівань на краще, що підкреслює присутність національно-екзистенційних аспектів у його творчості. У творчості мислителя головна увага приділена людині, як особистісному представнику народу. І доля одного осмислювалася як частина долі цілої нації. У В. Стуса сам факт його творчості, життя-протистояння щодо подолання зденационалізованості українського народу є можливістю віднайти і ствердити себе в національному бутті, через національну свідомість. Національна свідомість – це складний соціокультурний процес, духовний феномен, який слугує основою єднання нації [5, 14]. За таких обставин, націовідтворюючий процес набирив форми усвідомленого самозречення, бо мислитель розумів, що національна культура є одним із численних, але щоразу неповторних складників людського континууму. В. Стус не обмежується осмисленням буття людини в умовах тоталітарності, а розглядає його в значно ширшому вимірі – у вимірі не спроможності культури забезпечити національний розвиток людини. Так, в записі 11-

му він пише: “Наш індивідуалістично-західний дух... так і не зміг вивільнитися з цієї двоїстости духу, двоїстости, що витворила згодом комплекс лицемірства”, у ролі мови як животворчого процесу для нації, яке завжди тотожне дійсному буттю, у змінній дійсності історії що не була правдивою для української етичної чи естетичної свідомості, у духовній кризі, як кризі насамперед української світоглядної думки [8, Т.4., с. 499]. Паралельно у записі 8-му також трактується ця проблематика “Тільки божевільний може сподіватися на те, що офіційна форма національного життя може щось дати. Усе, що створено на Україні за останні 60 років, поточено бацилою недуги” [8, Т. 4., с. 496]. Так, драма суспільства і особистості з площини соціальної переноситься в площину душі цієї особистості, таким способом визначається і проблематика національно-екзистенціального сприйняття світу.

Наступним моментом нашого дослідження є **епістолярна спадщина** В. Стуса. Найбільш повний епістолярний потенціал творчості В. Стуса знаходиться в документах його особистого листування, до дружини, батьків та рідних; листи від найвидатніших діячів культури та політики, зокрема від Ганс Тесселінка, Андрія Сахарова, Левка Лук'яненка, Віри Вовк, Олега Орача, Левка і Надії Попадюків, Михайлини Коцюбинської, Надії та Івана Світличних та багато інших. Сучасний український читач і дослідник творчості В. Стуса може ознайомитися з окремими листами В. Стуса до його кореспондентів, або ж витягами з них завдяки результатам дослідницької роботи з архівом В. Стуса Михайлини Коцюбинської, Олега Орача та Дмитра Стуса [3, 6, 9].

Епістолярій В. Стуса постає як продовження мемуарів, про що зазначає М. Коцюбинська: “Листи як унікальне знаряддя — як щоденник, збірка творів, як рупор... Чи поєднуються ці функції в єдину органічну цілісність, в єдиний феномен? У Стусовому випадку — так” [4, 1]. Оскільки саме в листуванні розкривається душевна напруга мислителя, психологічно-емоційна наповненість, обставини життя та філософська наповненість думки адресата, ми спробуємо розкрити екзистенціальну проблематику в епістолярній спадщині В. Стуса. Насамперед, зазначимо, що екзистенціальна проблематика у творчості мислителя спричинена зацікавленнями Василя Стуса творчістю провідних філософів цього філософського напрямку. Ці зацікавлення неодноразово констатуються в епістолярній спадщині мислителя. Так,

у листі (13.11.1964 р.) до Віктора Дідьківського іронічно пише: "Катую себе книгою Т. Шварца "От Шопенгауэра к Хайдеггеру", катую "Словами" Сартра, катую чим тільки могу" [8, Т. 6., кн. 2, с. 35], у листі до рідних (лютий 1973) відзначає: "Протягом місяця я прочитав книгу Кіркегора і чимало цікавих статей із критикою франкфуртської школи філософів тощо" [8, Т.6. кн.1, с.18], в роки заслання у листі (4.04.1977 р.) з проханням нових книг пише до Анни-Галі Горбач: "Із книжок мені дуже ходить про німецьких філософів ХХ ст. (Ясперс, Гайдеггер, деякі "франкфуртці", Клагес)" [8, Т. 6. кн. 2, с. 99] Ці тези можуть стати свідченням філософської рефлексії мислителя і дають підстави для розгляду епістолярію у екзистенціальному контексті.

Зокрема відкритий лист до Івана Дзюби (1976) продовжує відображати національно-екзистенційний контекст з мемуарної спадщини Василя Стуса. Насамперед, тут виявляються національно-екзистенційні пошуки, в основному навколо проблеми національної зради та відродження нації. Поєднуючи екзистенціальне бачення абсурдності світу і боротьбу проти цього нівелюючого впливу на людину, як окремого представника нації, Василь Стус пише: "Довічною ганьбою цієї країни буде те, що нас розпинали на хресті не за якусь радикальну громадську позицію, а за самі наші бажання мати почуття самоповаги, людської і національної гідності" [8, Т. 4., с. 442]. Важливою тезою у розкритті національно-екзистенційних аспектів постає твердження мислителя про єдність національно-екзистенційних пошуків власного "Я" людини з національно-суспільним "це наш крок до самих себе, до свого народу, до нашої будучини" [8, Т.4., с. 443]. Саме тому епістолярій мислителя частково можна визначити як національно-екзистенціальний, оскільки відносна вершина людського "Я" в ієрархічній системі Василя Стуса знаходиться нижче ніж ідеальний народ. І взагалі, як факт героїчно покладеного життя мислителя за правозахисну ідею, так і боротьба за свободу особистості бути собою є основоположним принципом у творчості мислителя.

Листи Василя Стуса частково об'єднують у собі осмислення загальнозначущих проблем творчо-філософської спадщини: духовності, свободи, людини, історії, етики, мови як сутнісної ознаки нації, збереження вірності самому собі, болю. Проте концепт болю є наскрізним не тільки в епістолярії, але й у всій творчості Василя Стуса. У листах до рідних і до друзів, розду-

муючи про несправедливість мислитель констатує: “Одне тільки – болить людська несправедливість, і чорна невдячність за те, що ти жив для того, щоб усім було краще, а тебе за це б’ють” [8, Т. 6., кн. 1, с.17]. Тут біль синтезується з поняттям збереження вірності самому собі “бути завжди самим собою” [8, Т. 6., кн. 2, с. 37]. У такому контексті, осмислюючи і аналізуючи реальності свого становища, мислитель завершує: “Є такі межі, які людина переступати не може, і про це, мамо, я Тобі казав увостаннє: я не хочу, аби мене пекли-палили чужі сльози – так, як вони палають, певне, не одного і в Києві і будь-де. А мені не буде соромно подивитися в очі жодній людині. І ніколи не буде. Бо краще вмерти, аніж така ганьба” [8, Т. 6., кн. 1, с. 17]. Ця проблематика відтворює основні постулати екзистенціальної філософії, де людина, рух до смерті, страждання і свобода постають в єдності, свобода трактується у понятті бути самим собою, бути особистістю, а біль виступає як певний чинник, за допомогою якого виявляється чистота духовності, свідомості, екзистенції. Так, зберігання стійкості до випробувань, вірності самому собі – свободи, ще більше поглиблює основні ознаки в осмисленні проблеми приналежності філософувань В. Стуса до напрямку екзистенціальної філософії.

Епістолярна творчість В. Стуса постає перед нами певним способом, можливістю донести до світу те, що непокоїло, спричиняло до страждань, до осмислення людського буття в цілому, і вміння протистояти нівелюючим впливам. У цьому контексті М. Коцюбинська зазначає і підтверджує, що “листи дають змогу простежити шляхи й способи екзистенційного утвердження, виборювання формули самопорятунку, позиції, що її сам назвав (у листі до М. Плахотнюка) “пряmostоянням” [4, 2].

Таким чином, приналежність епістолярію і мемуарної спадщини В. Стуса до філософії екзистенціалізму проявляється у проблемі болю і страждання, в якій мислитель вбачає певний напрямок у прилученні людини до справжнього буття, у частковій спорідненості філософських поглядів А. Камю і В. Стуса щодо усвідомленості абсурдності світу та в бунтуванні проти нього, оскільки тільки так людина усвідомлює свою свободу, свою сутність. Особлива увага звертається на присутність національно-екзистенційних аспектів – це проблема зради і відродженні нації, осмислення буття людини у значно ширшому вимірі у вимірі не спроможності культури забезпечити націо-

нальний розвиток людині, у ролі мови як животворчого процесу для нації, яке завжди тотожне дійсному буттю, у змінній дійсності історії що не була правдивою для української етичної чи естетичної свідомості, у духовній кризі. Все це вказує на те, що осмислення в такому контексті мемуарної та епістолярної спадщини Василя Стуса є новою спробою дати у певному розумінні нове екзистенціальне трактування творчості мислителя в сучасному ХХІ столітті.

Література:

1. Герасимчук А.А., Тимошенко З.І. Курс лекцій з філософії: Навч. посіб. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2002.
2. Забужко О. Хроніки від Фортінбраса. Вибрана есеїстика. – 3-тє вид., доповн. – К., 2006.
3. Коцюбинська М. Новітні палімпсести: Кілька думок про феномен Василя Стуса // Філософ. і соціол. думка. – 1990. – № 2.
4. Коцюбинська М. Епістолярна творчість Василя Стуса. В. Стус Твори : У 4 т., 6 кн. / НАН України. Ін-ту літератури ім. Т. Г. Шевченка. Відділ рукописних фондів і текстології. – Львів, 1997. (Т. 6, кн. 2).
5. Кутняк І. Національна свідомість в антропологічному вимірі // Людинознавчі студії. – Дрогобич, 2005. – Випуск 12. Філософія.
6. Сверстюк Євген. Базилеос / Не відлюби свою тривогу ранню... Василь Стус – поет і людина: спогади, статті, листи, поезії / Упоряд. Орач О.Ю. – К., 1993.
7. Скотний В.Г. Філософія: історичний і систематичний курс. – К., 2005.
8. Стус В. Зібрання творів: У 4-х т., 6-ти кн. – Львів, 1997. – Т. 4, Т. 6. – Кн. 1–2.
9. Стус Дм. Василь Стус: життя як творчість. – К. 2005.
10. Стріха Максим. Український художній переклад: між літературою і націєтворенням. – К., 2006.